

הרב אריאל בראלי

האם אפשר להשיב בדיני ממונות בלא להגיע לבית דין

הצגת הבעיה

אנו רגילים להתייעץ עם רבותינו ולשאול אותם בכל תחומי התורה. האם גם שאלות בענייני ממון אפשר לברר אצל רב או שמא יש לפנות דווקא להרכב של שלושה דיינים היושבים בדין?

נתייחס לדוגמה שעלתה בפנינו: קבלן בא להתייעץ עם אחד הרבנים וסיפר שהוא מעוניין להפר הסכם עבודה עם קבלן משנה העובד אצלו. האם מותר להשיב לו כאשר העובד אינו נוכח ואינו יכול להציג את עמדתו?

א. 'שמוע בין אחיכם'

דיני ממונות נוגעים לוויכוח בין שני אנשים. לכן הזהירה התורה 'שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק' (דברים א, טז) ודרשו חז"ל (סנהדרין ז ע"ב):

אמר רבי חנינא: אזהרה לבית דין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבוא בעל דין חברו, ואזהרה לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל דין חברו.

האיסור אינו מוטל רק על הדיין, כי אם גם על בעל הדין, וכך נפסק ב'שולחן ערוך' (חו"מ סי' יז סעי' ה):

אסור לדיין לשמוע דברי בעל דין האחד שלא בפני בעל דין חברו. וכן הבעל דין מוזהר על כך. ותלמיד שיש לו דין לפני רבו, לא יקדים לבא קודם בעל דינו, שלא יהא נראה כמקדים כדי לסדר טענותיו שלא בפני חברו.

לכאורה, על פי הלכה זו אין אפשרות לענות על שאלות בענייני ממון אלא במעמד שני הצדדים, והרי במציאות אנו רואים שגם בדיני ממונות אדם כן מקבל תשובות מפוסקי הלכה דבר יום ביומו! הכיצד?

התשובה לכך היא שהחובה לשמוע את שני הצדדים קיימת רק בתור חלק מסדרי הדין כאשר המסלול שבעלי הדין בחרו הוא דין תורה.

לעומת זאת, כאשר השואל אינו מצפה לפסק המחייב את שני הצדדים אלא רק לבירור הדין, אז המסלול אינו דין אלא התייעצות, ועל כך לא הקפידה התורה. וכך כתב הרמ"א (ל'שולחן ערוך' שם):

דוקא שיודע שיהיה דיין בדבר, אבל אם שמע טענת האחד ואחר כך נתרצה השני לדון לפניו, מותר להיות דיין בדבר. לדעתו, אף יותר מכך – דיין כשר לשמש בדין אפילו אם שמע את אחד הצדדים מראש מתוך מחשבה שהוא לא ידון במקרה, ורק לאחר מכן הבירור הגיע לבית הדין.

ב. זהירות מפני נתינת מכשול

אף שהתבאר שהנחיית הפסוק 'שמוע בין אחיכם' אינה עוסקת בנתינת תשובה שאינה בגדר פסק דין, מכל מקום, הסברה אומרת שאין אפשרות לשמוע רק צד אחד ולהשיב תשובה.

איך אפשר לענות על שאלה שהוצגה בידי צד אחד בלבד? הרי כל אחד מן הצדדים רואה את המציאות אחרת, וההגינות מחייבת לשמוע גם את הצד השני! על מנת להתגבר על מכשול זה, אפשר לומר במפורש 'אני מדגיש שהתשובה היא רק לפי הנתונים שהובאו בפני', ואז התשובה אינה מחייבת את הצד השני. אך אנו מוצאים שגם אופן זה נאסר, וכך פוסק הרמ"א: ולא יכתוב שום חכם פסק לאחד מבעלי הדין בדרך 'אם כן', או שיכתוב לו דעתו בלא פסק, **כל זמן שלא שמע דברי שניהם.**

ומובאים שני נימוקים לאסור:

שמא מתוך דבריו ילמדו לשקר; גם משום שאח"כ יטעון השני בדרך אחר ויצטרך לכתוב להיפך, ואיכא זילותא לחכם¹.

הרמ"א מעלה חשש שבעל הדין ינצל לרעה את חוות הדעת שקיבל. אפשר שהוא ילחץ על הדיינים בטענה שהדין הוכרע כבר בידי חכם אחר², ואפשר שהוא ילמד מחוות הדעת מה כדאי לו לטעון בדין, אף שהדבר אינו אמת³. לכן הרמ"א מורה לנקוט משנה זהירות שלא ישתמשו בדבריו לטעון טענות שקר. אגב, הוראה זו נכונה הן לרב הן לטוען רבני, הנדרש לנקוט משנה זהירות בבואו לייעץ ללקוח שלו. נדגיש כי החשש קיים רק אם אחד מבעלי הדין שואל לבדו, אולם אם שני בעלי הדין ניגשים לרב לשם התייעצות, לא חששו חכמים לבעיה שילמדו טענות שקר⁴.

1 שו"ת הריב"ש סי' קעט: 'ברייב זה, כבר שאלני עליו ר' מכלוף בן חנין, ולו ידעתי שהוא בעל דבר, לא הייתי משיב לו. כי העונה על ריב ומשיב על דבר בטרם ישמע כל טענות שתי הכתות יחד, אולת היא לו, וכלימה; יען צדיק הראשון בריבו, ובא רעהו וחקרו, ויהיה המשיב צריך לסתור תשובתו הראשונה, ולעזה עליו מדינה. ועוד, כי מתוך תשובת המשיב ילמוד הבעל דבר לטעון טענות שיהיו בעזרו, ונמצא המשיב נעשה כעורכי הדיינין'. רואים כאן שני טעמים לאסור: שמא מתוך התשובה ילמד בעל הדין טענות ושמה הפוסק יאלץ לשנות את פסק דינו, ויצא עליו לעז.

2 שו"ת מהר"ם פדובה סי' מ.

3 רמ"א חו"מ סי' יז סעי' ג; פרוש רש"י בשם רב יהודאי גאון אבות פ"א מ"ח.

4 מדויק מלשון הרמ"א שם.

ג. מצבים שבהם רשאי רב לענות לפונה אליו בדיני ממונות

יש כמה מקרים שמותר לענות בהם לשואל ואין לחשוש מטענות שקר או מזילות.

1. אם שני הצדדים הסכימו על נוסח השאלה ולדעתם התיאור מייצג נאמנה את העובדות, הרב רשאי לענות להם גם אם הם שלחו את השאלה בכתב ואינם נמצאים בפני הרב. במקרה זה, הם יכולים⁵ לקבל את חוות הדעת בתור המלצה שאינה מחייבת, ואז הדרך פתוחה לכל צד לפנות לבית דין על מנת לקבל פסק מחייב. אפשרות נוספת היא ששני הצדדים יקבלו על עצמם את סמכות הרב בתור דיין יחיד, ואז הוא מוסמך להכריע את הדין ולכתוב פסק מחייב⁶ (אפשרות זו אינה מומלצת⁷).
2. אם אין הדין תלוי בנסיבות או בטענות, אלא יש בקשה לדעת מה הדין **במצב נתון**⁸. למשל, שאלות על מידת מחויבות השוכר לתיקונים בבית הן שאלות שהדין בהן קבוע ואינו תלוי במקרה הפרטי של השואל. או השאלה – האם מותר למורה להחרים חפץ מתלמיד? שאלות אלו אינן תלויות בנסיבות או בטענות, אלא בכללים ההלכתיים המורים מה מותר לעשות מדין חינוך.
3. שאלה הקשורה **לעצם ההתדיינות** בבית הדין והתשובה סוללת את הדרך לדין⁹. כגון היכן הוא מקום הדין, מקום הנתבע או התובע. ברור שאם לא תהיה תשובה על כך לא יתקיים דיון. אפשר להרחיב סעיף זה ולומר שכל פנייה המבקשת לברר האם יש יסוד לתביעה, בעצם קשורה לסלילת הדרך לדין. שאלה המבררת האם יש בכלל התחלה לתביעה, כגון האם אפשר לתבוע תביעת פיצויים על עגמת נפש, צריכה להיענות עוד לפני הדין. התשובה לא תתייחס למקרה המדובר אלא תישאר ברמה העקרונית.¹⁰
4. שאלה הבאה מצד המוחזק בממון, החושש **לאיסור גזל או ריבית וכדומה**¹¹. למשל, אדם קיבל החזר מחברת הביטוח עקב תאונה. שומת הביטוח גבוהה ממה ששילם בפועל, והוא שואל האם הוא צריך להחזיר את ההפרש לחברת הביטוח. דין זה כן תלוי בטענות ובבירור ההסכם בין המבוטח לבין חברת הביטוח. אולם אם המשיב מתרשם שעיקר המגמה של הפונה היא **להינצל מאיסור גזל**, מותר לענות לו.

5 שו"ת משיב דבר ח"ג סי' י.

6 שולחן ערוך חו"מ סי' כב סעי' א.

7 קצות החושן סי' ג ס"ק ג.

8 שו"ת הרמ"א מובא בפת"ש לשו"ע חו"מ סי' יז ס"ק ט.

9 שו"ת עבודת הגרשוני סי' מז.

10 שו"ת חוות יאיר סי' מה.

11 כנסת הגדולה סי' יז; הגהות טור אות טו: 'לעניין אפרושי מאיסורא, אי בעי חד לידע מעצמו, אי חייב או לא, לית אפילו מידת חסידות כיון דהוי לאפרושי מאיסורא ויש לחוש שמא הוא נכשל בזה'; שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' ד: 'דוקא בטענות שבממון ואינו נוגע לאיסורא אין לדיין לטעון שמא מתוכם ילמדו לשקר משא"כ בזה דנוגע למילתא דאיסורא'.

5. כאשר השואל מוכר לרב ומוחזק **אדם כשר**, אפשר לסמוך עליו שהוא לא יטען טענות שקר, ויש שהחמירו במקרה זה¹².
בכל המקרים הנ"ל **התשובה אינה פסק המחייב את שני הצדדים** (אלא אם שניהם הסמיכו את הרב להכריע בשאלה זו), כוח זה מסור רק לידיו של בית הדין.
רק לבית הדין יש כוח **להכריח** מראש את האדם להגיע לדיון ואף לגבות ממנו תשלום בעל כורחו. הכפייה¹³ בדיני ממונות היא לב העניין שכן פסיקה בלי אכיפה אינה מועילה. רק גוף אשר ביכולתו לכפות את הדין, מוסמך להכריע ויכול ליצור חיוב. אין כאן רק חשיפת הדין אלא חידוש חיוב מכוח בית הדין¹⁴.
אם נשווה לדיני איסור והיתר, נראה שיש הבדל מהותי בין הדינים: בדיני איסור והיתר ההוראה היא כלפי האדם וקונו, ולכן בהם הוראת הרב מחייבת!
בדינים אלו תפקיד הרב הוא רק לברר מה ההלכה, וכאשר האדם פנה אל הרב, הרי הוא קיבל על עצמו את פסיקת הרב ואינו יכול לשאול רב אחר¹⁵.
לעומתם, בדיני ממונות אין הוראת הרב מחייבת ומותר להוסיף ולשאול רב אחר. כוח הפסיקה מסור רק לבית הדין!
נחזור לשאלה שפתחנו בה – מעסיק הבא להתייעץ עם רב בשאלה האם מותר לו לפטר עובד. ההנחה היא שעל מנת לענות נכונה על שאלה זו, יש לשמוע גם את צד העובד, וממילא **אין** אפשרות לענות לשואל.
במקרה שהובא בפנינו המעסיק הוסיף שזה שבועיים וחצי שהוא מנסה ליצור קשר עם קבלן המשנה, והוא אינו עונה לו. דברים אלו אומתו בידי אנשי מקצוע אחרים שהיו באתר הבנייה.
לאור זאת נראה שמותר להשיב למעסיק.
הנתון שהתברר בפני הרב – שהעובד כבר תקופה ארוכה אינו יוצר קשר ואינו מגיב לכל הפניות אליו, הוא סיבה לפיטורין, כיוון שהעובד חרג מכל התנהגות מקובלת. קבלן המשנה אף הטעה את הקבלן והתחמק ממנו במשך תקופה ארוכה. הפרה של הסכם בידי צד אחד משחררת את הצד השני ממחויבותו להסכם¹⁶.
בתשובה זאת גם אין בעיה של לימוד טענות שקר, משום שאנו מתייחסים רק לאפשרות לפטר את העובד לאור מה שנחשף בפנינו. זו דוגמה לשאלה שאינה מושפעת מטענות, ולכן אפשר להשיב בלי חשש.

12 שו"ת מעיל צדקה סי' נג.

13 תוספות סנהדרין ב ע"ב, ד"ה ליבעי, כוח זה לא ניתן לדיין יחידי (אלא אם הוסמך בידי בעלי הדין) אף אם הוא מומחה לרבים ויכול לדון יחידי; שו"ע חו"מ סי' ג סעי' ב, שהודאה שמודה בפניו אינה הודאה ויכול להחליף טענתו שטען בפניו; קצות החושן סי' ג סק"א.

14 שיעורי הגרב"ד פוברסקי, סנהדרין ב ע"ב: 'בדיני ממונות אין הוראת חכם מחייבת אלא פסק דין'; חידושי הגר"ט נזיקין סי' קצה: 'יחיד הכשר לדון לא עדיף מהוראת איסור והתר אבל אינו נעשה בית דין'.

15 שו"ע יו"ד סי' רמב סעי' לא.

16 סמך לדבר אפשר לראות בדין המופיע בשו"ע חו"מ סי' שו סעי' ח: 'האומנים שאי אפשר שיחזרו ההפסד שהפסידו, מסלקין אותם בלא התראה, שהם כמותרים ועומדים, עד שישתדלו במלאכתם'.

סיכום

- א. דיין מוזהר שלא להקדים ולשמוע את הטענות מפי אחד מן הצדדים.
- ב. מי שנשאל בדיני ממונות, צריך לשמוע את שני הצדדים ורק אז יכול לענות. אין אפשרות לענות לשאלה המוצגת בידי צד אחד.
- ג. כאשר השואל מוחזק אדם כשר, אפשר לענות לו ולהדגיש שהתשובה היא רק לפי התיאור שנמסר.
- ד. אם המשיב מתרשם שהמניע לשאלה הוא להינצל מאיסור גזל וכדומה, מותר לענות.
- ה. כאשר השאלה נובעת מחוסר ידע, והתשובה היא הלכה פסוקה אשר אינה משתנה על ידי טענות, אזי ניתן לענות אף לאדם שאינו מוכר.

